

УДК 378(94)

О.О. Салата

КУРС «ІСТОРІЯ СВІТОВИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ» В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розкривається проблема впровадження курсу «Історія світових цивілізацій» у систему гуманітарної освіти вищих навчальних закладів України, його роль і місце у формуванні планетарного світогляду сучасної людини.

Ключові слова: цивілізація, цивілізаційний світогляд, цивілізаційний простір, планетарний світогляд, світовий історичний процес.

В статье раскрывается проблема внедрения курса «История мировых цивилизаций» в систему гуманитарного образования высших учебных заведений Украины, его роль и место, в формировании планетарного мировоззрения современного человека.

Ключевые слова: цивилизация, цивилизационное мировоззрение, цивилизационное пространство, планетарное мировоззрение, мировой исторический процесс.

In the article the problem of introduction of course opens up «History of world civilizations» in the system of liberal education of higher educational establishments of Ukraine, his role and place, in forming of planetary world-view of modern man.

Key words: civilization, civilization world view, civilization space, planetary world view, world historical process.

Постановка проблеми. На рубежі тисячоліть світова історія вступає в нову фазу. Стрімка зміна реальності породжує інтенсивні інтелектуальні реакції на нові виклики історії, виникають нові інтерпретації всесвітньо-історичного процесу. Ніколи в історії людства інтерес до свого майбутнього не був таким актуальним, як на початку XXI століття. Над глобальними проблемами, пов'язаними з термоядерною загрозою, розповсюдженням тероризму, економічними кризами і екологічними катастрофами, з руйнуванням духовної культури і затвердженням жорсткого прагматизму сьогодні вже роздумують не тільки політики, економісти й учені. Відмічений масовий інтерес до проблем виживання людства і подолання кризи сучасної цивілізації. Сам термін «цивілізація» постійно супроводжує сучасну людину в її повсякденному житті. Він зустрічається на сторінках газет, журналів, в радіо- і телепередачах. Поняття «цивілізація» нестримно увійшло до свідомості сучасної людини. І цілком закономірними стають питання. Що таке цивілізація? Яким чином у бурхливому потоці світової історії народжувалися і вмирали цивілізації? Яким є шлях з варвар-

ства до цивілізації? Чому цивілізації гинуть? Як можна розпорядитися залишеним нам спадком?

На нашу думку, вивчення цього курсу справді є життєво необхідним кожній людині нашої планети, а отже й нашої країни. Досвід вивчення історії світових цивілізацій не новий. Вже більше ніж 10 років триває співробітництво між Радою Європи і Російською Федерацією в галузі історичної освіти і курс «Історія світових цивілізацій» вивчається у середніх школах Російської держави [9]. А останнім часом в широкому діапазоні представлений і в вищих навчальних закладах.

Україна також прагне інтеграції у європейський простір, більше того, заявляє про себе як країну, яка прагне бути активним учасником усіх європейських і світових процесів. То чому вивчення історії світових цивілізацій не є пріоритетом у середній загальноосвітній школі, не кажучи вже про університети?

У чому ж особлива важливість знання історії цивілізацій світу, їх взаємодії і досвіду, що передавався протягом багатьох тисячоліть? Передусім цей курс унікальний тим, що впливає на формування системи мислення, дає можливість людині вільно рухатися в історичному просторі, наділяє досвідом історичного та культурного

досвіду, і що найважливіше, дає можливість правильно оцінювати сучасні політичні і соціальні процеси.

Ще 19 грудня 1954 року Рада Європи прийняла Європейську культурну конвенцію, яка заклала основи європейської співпраці в таких областях, як культура і освіта, молодіжна політика і розвиток спорту. У Раді Європи з самого початку роботи над Конвенцією велике значення надавалося ролі культури і освіти у встановленні взаєморозуміння і налагодженні співпраці між державами-членами Організації. Конвенція закликає всі держави розвивати вивчення мов, історії і культури європейських країн, а також загальну історію цивілізації.

У 1996 р. Парламентською Асамблеєю Ради Європи було прийнято Рекомендації з питань викладання історії в Європі у 21 столітті. У ній було зазначено, що історична освіта повинна бути вільна від політичного й ідеологічного впливу; політики, маючи свої погляди на історію, не повинні використовувати її як інструмент для маніпуляцій, що історія є одним з основних джерел отримання знань про національну приналежність, культурне розмаїття та історію цивілізацій світу.

Друга Рекомендація з питань викладання історичних дисциплін в Європі у 21 столітті, яка відбулася у 2001 році, підкреслила важливість викладання історії як джерела транслявання розуміння суті фактору розмаїття культур; усвідомлення цінності цього розмаїття; розуміння таких цінностей як взаємоповага і толерантність; співіснування в межах єдиної світової цивілізації.

З огляду на це, на нашу думку, ми повинні долучатися до всіх освітніх процесів, які відбуваються у Європі та в сусідніх країнах. Але на сьогодні, на жаль, стан речей такий, що співпрацюємо ми з Радою Європи лише тоді, коли є можливість взяти участь у будь-якому запропонованому освітньому проекті.

Сьогодні, коли Українська держава визначається з зовнішньополітичними пріоритетами, надзвичайно важливо, щоб кожен громадянин, особливо молодь, могли усвідомити місце нашої держави у світовому цивілізаційному просторі та шлях, який маємо пройти. Саме тому необхідним є запровадження у зміст шкільної освіти, у програми вищої школи курсу з вивчення історії світових цивілізацій.

Аналіз актуальних досліджень. Цікавою, на наш погляд, є праця Павленка Ю.В. - посібник «Історії світових цивілізацій», де автор вперше здійснив спробу протиставити застарілій п'ятиформаміційній схемі історичного поступу підхід, заснований на принципах стадійності, полі-

лінійності та цивілізаційної дискретності соціокультурного розвитку людства [3]. Такий нетрадиційний підхід не лише дає змогу значно поглибити уявлення про складні перипетії історичної долі всіх цивілізаційних ойкумен світу, а й відкриває неабиякі можливості для подальшого наукового осмислення проблеми.

Цікава концепція закладена у навчальному посібнику Левчука Л.Т. Він ставить в основу розвитку будь-якої цивілізації культуру [2]. Його навчальний посібник відбиває логіку розвитку світової культури, її роль у прогресі людства, а також специфіку людини як продукту біологічної та культурної еволюції. Матеріал посібника дає змогу опанувати рух культуротворення від доісторичних періодів до складних суперечливих процесів культури ХХ століття. Але суспільно-політичний та економічний фактори відображені досить слабко, що не дає, на нашу думку, повну картину цивілізаційного розвитку того чи іншого регіону.

Культурологічний аспект в основу розвитку будь-якої цивілізації ставить також Т.Б. Гриценко [1] Але в його праці більше розкрито роль суспільно-політичних аспектів у формуванні і розвитку світових цивілізацій та окремих народів.

Виклад основного матеріалу. З огляду на це ми маємо визначити наскільки важливим сьогодні є впровадження курсу «Історія світових цивілізацій» у вищих навчальних закладах, якою має бути концепція історичної освіти та й гуманітарної загалом, у цьому контексті.

На нашу думку, курс «Історія світових цивілізацій» має бути композиційною схемою єдиного курсу, що містить систематизовані відомості з загальної історії й історії України, що дозволять скласти цілісне уявлення про світовий історичний процес.

Осьовим поняттям даного курсу має стати поняття "цивілізація". Це викликано тим, що останніми роками цивілізаційний підхід став домінуючим у світовій практиці викладання історії у вищих навчальних закладах і все ширше упроваджується у вітчизняній вищій освіті.

Глобалізація історії привела до того, що стосунки між цивілізаціями перетворюються на все більш визначальні чинники світового розвитку [8, с. 23]. При всьому розмаїтті "цивілізаційних теорій" поняття "цивілізація" дозволяє виділити показові орієнтири історичного розвитку людства, визначити відносно стійкі системи і стани матеріальної і духовної культур, розмаїття суспільних стосунків, охарактеризувати з достатньою повнотою загальне і специфічне в історії етносів, народів, країн і держав. Цивілізаційний

підхід дає можливість плідно об'єднати стадіально-хронологічне і локально-культурне бачення історії [11, с. 23].

Разом з тим у програмі курсу пропонується присутність абсолютно природного для історичних навчальних курсів хронологічний принцип розташування матеріалу, що поєднується з виділенням крупних проблемних блоків, які дозволяють скласти адекватне уявлення про цивілізаційну специфіку того або іншого регіону або періоду.

Сучасне історичне пізнання неможливе без порівняно-історичного, компаративного аналізу. У програмі курсу «Історія світових цивілізацій» необхідно визначити найбільш перспективні в рамках викладання лінії історичної компаративістики.

На думку відомого російського вченого О.О. Радугіна, глобальний підхід до історії поєднується з введенням "людського вимірювання", з особливою увагою до історії культури, ментальності, повсякденності, типу і місця людини в тій або іншій цивілізації, тобто до комплексу культурно-історичної антропології [5, с. 142-144].

Абсолютно очевидно, що в досить короткому огляді світових цивілізацій всесвітня історія не може бути охоплена у всій її подійності. Програма повинна бути побудована з урахуванням того, що деякі розділи історії (наприклад, нова і новітня), а також історії окремих регіонів і країн висвітлюються в інших навчальних курсах. Тому окремі розділи програми «Історія світових цивілізацій» мають бути представлені в узагальненому, концептуальному вигляді.

У зв'язку з тим, що в перспективі цивілізації все більше ставатимуть суб'єктами міжнародних відносин. Нації і держави залишаються головними силами, що діють, в міжнародних справах, але глобальна політика все більше змушена зважати на цивілізаційні особливості різних регіонів, країн і народів.

У програмі особлива увага повинна бути приділена міжнародним відносинам в їх цивілізаційних аспектах. Така історична ретроспектива допоможе студентам надалі більш глибоко зрозуміти природу сучасних міжнародних відносин, передбачати можливі варіанти їх розвитку особливо в ракурсі їх цивілізаційних перетворень.

На базі даної програми можна розробити авторські програми професорів і викладачів, що зважають на специфіку різних факультетів, а також методичні матеріали для семінарських занять.

Програма курсу «Історія світових цивілізацій» орієнтована на формування у студентів

історичної свідомості і здатності самостійного історичного мислення. У результаті її реалізації студенти повинні отримати і закріпити широкий обсяг знань по загальній і вітчизняній історії, історії світових цивілізацій, відповідний сучасному рівню світової історичної науки; ознайомитися з основами концепціями інтерпретації всесвітньо-історичного процесу, виробити навички порівняно-історичного аналізу. Успішне оволодіння пропонованою програмою дозволить студентам інтенсивно увійти до світу сучасного гуманітарного знання.

У Київському університеті імені Бориса Грінченка вже чотири роки викладається курс «Історія світових цивілізацій» та «Україна в цивілізаційному просторі», який допомагає студентам усвідомити себе громадянином світу, зрозуміти місце Української держави у європейському та світовому цивілізаційному процесі.

Курс «Історія світових цивілізацій» одразу став цікавим і досвідченим викладачам, і молодим, які в ході розробки авторських програм розширили свої пізнання, зуміли розгледіти нові грані в нелегкому історичному шляху української держави. Проте зацікавлення цим курсом викладачів цілком зрозуміле, адже вони – це досвідчені історики, що мали вже власний дослідницький досвід, а головне – систематичні знання з вітчизняної та світової історії. Що ж до студентів, то у них нові відомості і знання лягали тільки на шкільний курс із всесвітньої історії.

Враховуючи таку ситуацію, необхідно створити умови для комплексного вивчення цієї дисципліни не лише у вищому навчальному закладі, а й у школі. Якщо ми говоримо про те, що кожен громадянин Української держави повинен усвідомлювати себе громадянином власної країни, Європи, світу, то введення даного курсу лише в університетах, приведе до того, що більша частина молоді, яка закінчуватиме лише середню загальноосвітню школу не отримає необхідні розвиваючі у цьому напрямку знання.

У вищих навчальних закладах курс «Історія світових цивілізацій» повинен викладатися з урахуванням усіх теорій цивілізаційного розвитку світу, філософських концепцій та інших важливих факторів, тоді як у середній школі це може бути ознайомчий курс, який дасть молодій людині загальні уявлення про розвиток світу як єдиної цивілізації, що сприятиме розвитку полікультурного суспільства.

У чому ж полягає концепція курсу «Історія світових цивілізацій»?

У програмі курсу передбачено вивчення людських спільнот стародавнього Сходу, Античної, Середньовічної, Передіндустріальної, Індустріальної і Постіндустріальної. Створюючи образ кожної цивілізації ми використовуємо стадіальний і локальний підходи. При стадіальному підході цивілізація розглядається як єдиний процес прогресивного розвитку людства, в якому виділяються певні стадії. Локальний підхід дозволяє глибше розглянути великі спільноти, що склалися протягом певного періоду історичного процесу, які займали певну територію і мали свої особливості економічного, соціального і культурного розвитку. Цивілізації в цьому випадку розглядаються як складні системи, в яких взаємодіють різні компоненти географічне середовище, економіка, політичний устрій, соціальна структура, законодавство, церква, релігія, філософія, література, мистецтво, норми поведінки людей. Індивідуальність тієї або іншої цивілізації визначалася тим, як здійснюється взаємодія різних компонентів, які з них задають тон історичному розвитку і прогресу [4].

Програма має на меті показати студентам, як людина, ставши людиною, від розрізнених дрібних спільнот, постійно ворогуючих між собою, рухалася до єдиної всесвітньої спільноти. І в цьому процесі можна виділити певні цивілізаційні етапи. Їм відповідає рівень технологічного і економічного способу виробництва, політичного устрою, суспільних стосунків ментальності духовних цінностей і ідеалів. Основним критерієм виділення цих етапів є внесок людини в зміну навколишнього середовища, в розвиток соціальних стосунків, матеріальної і духовної культури. Таким чином, кожна цивілізація відображає уявлення про людину, суспільство і державу. Всі типи цивілізацій, створених людиною, в їх хронологічній послідовності й історичній спадкоємності, складають історію людства. Цивілізаційний підхід дозволяє розглядати світову історію як історію світових цивілізацій [6].

Поєднання обох підходів стадіального і локального відкриває можливість не тільки виявити загальні закони розвитку людства, але і показати індивідуальну зовнішність кожної цивілізації, зокрема унікальність її внеску в генотип людського суспільства.

Таким чином, в програмі курсу «Історія світових цивілізацій» ставляться наступні основні завдання:

- показати єдність всесвітнього цивілізаційного процесу;

- відобразити індивідуальну, унікальну зовнішність світових цивілізацій;
- сприяти цілісному сприйняттю і осмисленню великого історичного досвіду людства;
- допомогти студентам освоїти основні історичні поняття, категорії, подієвий аспект історії світових цивілізацій.

Лекції з даного курсу, присвячені цивілізаціям стародавнього Сходу і еллінізму, античності, середньовічної Європи; Європейській цивілізації, цивілізаціям Азії та Америки в новий та новітній час. Вони відрізняються від традиційних не тільки структурою матеріалу, але і методологією. У її основі лежить інтерпретація історичних фактів, заснована на системному методі дослідження і політичної антропології - вченні про соціально-політичні і культурно-господарські типи цивілізацій, їх етнологічних, географічних і демографічних особливостях в просторовому і геополітичному взаємовпливі цих соціумів на основі новітніх даних не тільки історіографії, але і суміжних соціальних дисциплін [7, с. 4-5.].

В основу викладання курсу «Історія світових цивілізацій» покладені наступні принципи:

- здібність до сприйняття сучасного світу як єдиного цілого, а історичної еволюції як руху до цього цілого;
- здібність до визнання процесу, який неухильно протікає, розчинення в єдиному історичному часі безлічі континентальних, регіональних, національних і інших географічно локалізованих часів, тобто визнання такого підходу до пізнання минулого, який можна назвати історичним глобалізмом;
- чітке дотримання принципу історизму, тобто розуміння непохитності історичного підходу до сприйняття, трактування, оцінки минулого і розгляду його реалій з урахуванням історичної обстановки, в контексті даної епохи;
- здатність розуміти і розрізняти ієрархію історичних процесів, тобто відокремлювати магістральні, стрижньові процеси, від процесів побічних, приватних, випадкових, маргінальних та інших, усвідомлювати, що плутанина і підміна одних понять і явищ іншими до невпізнання спотворює реальність;
- здатність знатися на ієрархії історичних тенденцій, знаходити ведучу з них, в даному хронологічному періоді, обґрунтовувати цей вибір, визначати місце і значення різних субтенденцій;
- здатність, розуміючи сутнісні особливості різних цивілізацій і усвідомлюючи не-

можливість судити про одну з них відносно іншої, бачити багаторівневі процеси міжцивілізаційних контактів, визначати динаміку, етапи, ступені становлення сучасного світу, що відрізняється щонайтіснішим взаємозв'язком всіх своїх елементів;

- здатність усвідомлювати, що, одного разу з'явившись, історичні реалії вже безслідно не зникають, а модифікуються, вступаючи у взаємозв'язки з новочасовим за походженням даностями і дозволяють констатувати існування своєрідного «закону збереження минулого»;
- здатність розуміти, що людство нині переживає етап цивілізаційної еволюції – новий час – це історія глобалізації антропогенних процесів і процесів екологічної кризи, що прискорюється, в їх взаємозв'язку і взаємобумовленості.

Особливостями викладання в рамках програми даного курсу є діалогізм, дискусійність, порівняно-історична перспектива, критичний аналіз історіографічних традицій, націоналізму і національних міфологій, акцент на вивчення полікультурного досвіду історичних імперій і аналіз функціонування історичної пам'яті, включаючи спірні і взаємовиключні версії минулого, пов'язані з сучасною політикою [10, с. 82-85]. Вищеперелічені методологічні підходи і методи викладання дозволять знайти істину в дискурсах про національну, культурну або цивілізаційну приналежність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, курс «Історія світових цивілізацій» є необхідним у змісті освіти вищої школи в Україні. Він дасть можливість глибокого розуміння історичних процесів у контексті цивілізаційного розвитку світу. Введення такого курсу є необхідним для виховання майбутнього покоління політиків, економістів, суспільних і державних діячів. Відповідно Українській державі – зайняти гідне місце у світовому цивілізаційному просторі.

Для створення методичної бази з викладання курсу «Історія світових цивілізацій» необхідно розробити методiku викладання цієї дисципліни у вищій школі і розширити дослідження з про-

блеми «Місце України у світовому цивілізаційному просторі».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриценко Т.Б. Культурологія. Вид. 2 Навчальний посібник / Т.Б. Гриценко. – М.: Издательство: ЦУЛГ 2009.
2. Левчук Л.Т. Історія світової культури. Культурні регіони [Текст] : навчальний посібник для студ. гум. спец. вузів / Л. Т. Левчук, В. С. Гриценко, В. В. Єфіменко і ін. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2000. – 520 с.
3. Павленко Ю.В. Історія світових цивілізацій. Навч. посібник. Вид. 3-тє, стереотип. / Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський /Ю.В. Павленко. – К.: Либідь, 2001. – 360 с.
4. Павленко Ю.В. Там само.
5. Радугин А.А. Методологические принципы изучения общества. Многообразие социального опыта, культур и цивилизаций в философии истории А.Тойнби // Радугин А.А. Философия: Курс лекций. 2-е изд., перераб. и дополн / А.А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 261 с.
6. Салата О.О. Методичні рекомендації з курсу «Історія цивілізацій» для студентів спеціальності «країнознавство» / О.О. Салата. – К.: КСУ, 2007. – 98 с.
7. Там само.
8. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории: Сборник / Пер. с англ. – 2-е изд. / А.Дж. Тойнби. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 592 с.
9. Хачатурян В.М. История мировых цивилизаций: Методическое пособие к учебнику 10- 11 классов. Изд. 1-е 2-е / В.М. Хачатурян. – М.: Дрофа. 2002. – 256 с.
10. Цивілізація: історія поняття. Історичний процес як множина цивілізацій. Монодологічне розуміння цивілізацій // Філософія: Навч. посібник /За ред. І.Ф.Надольного. – К.: Вікар: Знання, 1998. – 624 с.
11. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность. – Минск: ООО “Попурри” / О. Шпенглер. – 1998. – 688 с.